

samlet Tyskland. Jan Bo Hansen er i sit afsnit om 1955-1987 for diskret i sin knappe omtale af det østtyske politiregime (kun strejft s. 238 og s. 246). Men alt i alt har forfatterne til de kronologiske afsnit ydet en god og solid indsats, der kan tjene som en udmærket orientering om vort store nabolands historie. De udførlige litteraturlister giver læseren mulige forslag til selv at gå videre. Et personregister havde været nyttigt.

Kay Lundgreen-Nielsen

MARTIN FRITZ: Gjutjärnets tidsålder Del I. Svensk järngjutning fram till 1800-tallets mitt. – BENGT BERGLUND, Gjutjärnets tidsålder Del II. Svensk järngjutning 1850-1910. (Ungarn, 1989) 254 + 239pp.

Den svenske økonomisk-historiske faglitteratur er ganske omfattende vedrørende svensk jernproduktion. Det monumentale værk om Fagerstabrukens historia ved A. Attman er velkendt, men om dette værk såvel som de mange andre gælder, at produktionen af støbejern behandles i meget begrænset udstrækning. Litteraturen har især beskæftiget sig med selve minedriften, udseltningen af råjern samt bearbejdningen heraf til smedjærnsprodukter. Det kan delvis forklares af en begrænset produktion af støbejernsprodukter indtil begyndelsen af 1800-tallet, idet dog støbningen af svenske kanoner udgjorde en markant undtagelse tilbage fra 1600-tallet.

Op gennem 1800-tallet fik støbejernsprodukter imidlertid stærkt stigende udbredelse. Forbedrede støbeteknikker muliggjorde, at der kunne støbes stadig tyndere og finere uden tab af materialets styrke, hvorfor anvendelsesmulighederne stadig øgedes, da prisen samtidig kunne sænkes p.gr.a. det lavere materialeforbrug og udviklingen af serieproduktion.

I de to bind skildres indgående de mange anvendelsesområder for støbejernet, i husholdninger til bl.a. køkkengrej, komfurer, kaminer og havemøbler, i landbruget til forskellige redskaber som plove, harver og tærskværker, i industrien til forskellige maskiner ikke mindst kraftmaskiner og centrifuger, i byggeriet, hvor støbejernsvinduer blev umiddelbart synlige, mens bærende jernkonstruktioner ikke fik mindre betydning samt i udbygningen af infrastrukturen med jernbaner, broer og kanaler, hvor allerede Götakanalens sluseporte var af støbejern.

Gennemgangen af de mange produkter, som berørte de fleste af samfundets områder, indeholder vel ikke afgørende ny viden, men faserne i de forskellige produkters udbredelse er med til at give et klart billede af kronologien i det svenske samfunds modernisering. Jernredskaber i landbruget slog først afgørende igennem fra 1840'erne, og det var heller ikke før, at komfurer blev en masseartikel, således at det åbne ildsted har været udbredt til efter midten af 1800-tallet. Fremstillingen bringer således ikke kun erhvervshistorisk viden, men også meget nyttig socialhistorisk viden.

Den store del af bindene beskæftiger sig dog ikke med efterspørgselsiden, men med produktionen. Teknologien i produktionen gennemgås detaljeret med baggrund i redegørelser for den teknologiske udvikling i udlandet, hvor England i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet var verdens førende producent af støbejern. Allerede i slutningen af 1770'erne leverede Darby'erne støbejern til den første engelske støbejernsbro, mens den første svenske støbejernsbro først pro-

duceredes i Norrköping i begyndelsen af 1830'erne, kun godt 10 år før M. P. Al-lerup leverede den første i Danmark, Frederiksbroen over Odense Å. Martin Fritz' bind bringer da også de kendte eksempler på svensk industrispionage i England i årtierne omkring år 1800 og talrige eksempler på import af faglært engelsk arbejdskraft. Også i Bengt Berglunds bind er teknologioverførslen fra udlandet veldokumenteret. Bl.a. skildres overførslen af tysk støbeteknik i slutningen af 1800-tallet, mens en amerikansk støbeovn, Whiting-ovnen, fandt stigende udbredelse fra omkring år 1900. Inspirationen hertil stammede fra ledende medarbejders udlandsrejser, hvor ophold i USA i begyndelsen af dette århundrede også gav indblik i mere rationel tilrettelæggelse af arbejdet. Disciplinen på de amerikanske jernvirksomheder var større bl.a. i kraft af brugen af kontrolure.

Produktionens omfang og geografiske fordeling belyses detaljeret, dels på grundlag af den utrykte primærstatistik for hele branchen og dels på grundlag af detaljerede virksomhedsstudier af tre virksomheder i hvert bind. De seks særligt studerede virksomheder er udvalgt, så de repræsenterer forskellige træk ved branchens udvikling. Den afgørende strukturelle forskydning var således, at før 1800-tallet foregik støbning næsten alene af kanoner, og endnu frem til omkring 1840 foregik den meste støbejernsproduktion ved de traditionelle jernværker. Her støbtes enten direkte fra højovnen eller ved brug af råjernet i særlige støbeovne. Den sidste form vandt frem, og i forbindelse med den øgede urbanisering fra midten af 1800-tallet flyttedes tyngdepunktet for støbejernsproduktionen til byerne med anvendelse af tilført råjern, hvoraf en del importeredes, især fra England. Flere af disse jernstøberier udviklede i tilknytning til en maskinfabrik. Mange af virksomhederne forblev lokalt orienterede og nåede kun en begrænset størrelse, mens andre især fra 1890'erne opnåede en ganske betydelig produktion, hvoraf en del gik til eksport. Uanset den svenske egenproduktion af jern synes udviklingen i anden halvdel af 1800-tallet at have en del lighedspunkter med den danske udvikling, der dog venter på at blive dokumenteret på tilsvarende kompetent måde, som det her er sket for Sverige.

Det svenske støberihistoriske selskab, der udgår fra den svenske støberibranche, har taget initiativ til undersøgelsen. Ved at overdrage opgaven til to erfarne økonomiske historikere har de fået to gode bind, som også ikke-faghistorikere vil have glæde af at læse.

Per Boje

JETTE D. SØLLINGE og NIELS THOMSEN: De danske aviser 1634-1989, bind 2, 1848-1917, 727 sider. Odense Universitetsforlag 1989.

Niels Thomsens doktorafhandling fra 1972. »Dagbladskonkurrencen 1870-1970« slog alle hidtidige rekorder for omfanget for sådan en afhandling. 1.114 sider skulle opponenterne tage stilling til. Men hvilke sider! Sjældent har man oplevet en doktorand, som i den grad beherskede sit felt, den danske dagspresse. Fra sin tid som leder af det nu hedengangne pressemuseum i Århus havde han kortlagt det danske dagbladslandskab gennem et århundrede. I værkets bind II forelå en grundig registrering af de enkelte landdeles aviser i alle detaljer, et mægtigt grundmateriale i meget koncentreret form.